

Vergiye Zekâta Saydırmada ‘Uşûr Tahsilatını Bir Dayanak Olarak Kullanma İmkânı

The Opportunity to Use ‘Ushûr Collection as Evidence in the Issue of Accepting Tax as Zakât

Hüseyin BAYSA

Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
huseyinbaysa@kilis.edu.tr, [ORCID: 0000-0003-0406-1102](https://orcid.org/0000-0003-0406-1102)

Öz: Zekâtın yasal bir zorunluluk olarak kabul edilmediği ülkelerde, inançları gereği kendilerini zekât mükellefi sayan bireylerin diğer vatandaşlardan farklı olarak bu dinî vecibenin yanı sıra vergi yükümlülükleri de bulunmaktadır. Aynı ülkenin vatandaşları arasında ortaya çıkan bu eşitsizlik, son dönemlerin önemli bir meselesi haline gelmiştir. Mali sorumluluk etrafında gelişen bu sorunun çözümü için akademik ortamlarda zekâtı vergiye veya vergiyi zekâta saydırma imkânı sorgulanmaktadır. Zekât, sosyal işlevi itibarıyla kamu vergisine kısmen benzemekte; ancak *nisâb*, oran, kaynak ve sarf yerleri açısından ondan ayrılmaktadır. Bununla birlikte vergi kalemlerinin bir kısmı zekâta elverişli olup, vergi mekanizması marifetiyle zekât olarak toplanması mümkündür. Hz. Ömer’in hilafeti döneminde ticaret malları zekâtının ‘*uşûr* yöntemi üzerinden tahsil edilmesi, bunun uygulamalı bir örneğidir. ‘*Uşûr*, gayrimüslim tüccarlardan gümrük ve güvenlik vergisi olarak alınırken, müslüman tüccarlardan zekât kapsamında tahsil edilmiştir. Ancak ülkemizdeki mer’î mevzuata göre vergi birliği ilkesine aykırı olacağı için zekâtın vergi formatında tahsili güç görünmektedir. Bunun yerine, siyasi yönetimin kontrolünde, zekât şartlarına uygun bir fon kurulabilir ve bireylere fona yatırdıkları zekât miktarınca, daha önce ödedikleri gelir ve sermaye vergisinden iade yapılabilir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Zekât, ‘Uşûr, Vergi, Vergi Adaleti

JEL Kodları: H20, K34

Extended Abstract

States need various financial resources to perform their functions. Since ancient times, taxes have been the primary source of income for governments. Today, taxes are collected from consumption as well as capital and income for purposes such as meeting public needs and struggling with economic and social problems. Everyone is obliged to pay their share of these taxes according to their financial situation. For muslim citizens, apart from taxes, there is also a duty of *zakāt*. These two financial duties together can turn into a heavy burden. In countries that are not governed by religious references, the possibility of counting tax as *zakāt* is questioned in various academic environments in order to eliminate this inequality against both tax and citizens who pay their *zakāt*. Although the issue of the political authority holding the citizens liable with tax as well as *zakāt* has been discussed in the books of *fiqh*, the issue has not been dealt with in the context of tax inequality. In this respect, the issue stands before us as a current problem. The '*ushūr* tax, which was collected as *zakāt* from muslim merchants in the past, has the quality of a practical example for the evaluations to be made on this issue.

'*Ushūr* is a kind of tax that dates back to ancient times. During Caliph 'Umar's reign, it was started to be collected from muslim merchants within the scope of a kind of *zakāt*. Non-muslim merchants were also obliged to pay '*ushūr*'; however, a higher rate of tax was collected from them than muslims. While *zakāt* was collected from muslims at the rate of one-fourth of '*ushūr*, tax was taken from *ḥarbīs* as '*ushūr* and from *dhimmīs* as half of '*ushūr*. The '*ushūrs* collected from non-muslims were accepted as *jizya* and *khraj* and used in public service, and those collected from muslims were allocated to places where *zakāt* was paid. However, in both groups, the *zakāt* base was determined as a criterion in order to be liable for the '*ushūr* tax and collections were made from them at the same payment points. As a result of these common features, both types of collection can be confused with each other, and moreover, the collection of '*ushūr* as *zakāt* can be misconstrued as deduction of tax to *zakāt*.

If a classification were to be made on the basis of its nature and purpose of collection, it is possible to say that '*ushūr* is a customs tax for *ḥarbīs* and a security tax for *dhimmīs*. Because while '*ushūr* was taken from the *ḥarbīs* in return for the opportunity to trade in the Islamic country, this tax was collected from the *dhimmīs* in return for the road and market security provided to them. The rate of this tax, for which non-muslim merchants were held responsible, was shaped entirely in line with the political and economic characteristics of the period. On the other hand, '*ushūr* was collected from muslim merchants in accordance with the conditions of *zakāt*. However, this collection is not the price of the road safety provided, but the result of the right and responsibility of the political authority to collect *zakāt*. *Zakāt*

is one of the religious duties, and the state does not have to provide any service for it to be required. Since there is also an environment for collecting zakât at the points where the 'ushûr tax is collected from non-muslim merchants, the political will collected zakat under the same name from the muslim merchants.

Since zakât could be collected with the 'ushûr system in the past, it is theoretically possible to collect zakât with the tax mechanism today. In countries that are not governed by religious references, some of the taxable income that is eligible for zakât can be collected within the scope of zakât in order to eliminate the tax inequality that develops against zakât payers. However, this method does not seem possible in practice since it is against the principle of tax union according to the current legislation in our country. In our opinion, tax inequality can be eliminated by establishing a zakât fund under the control of the state and providing tax refunds in the amount of money invested there. On the other hand, tax refund should not be applied to the consumption tax, which all citizens are liable to, in order not to cause a new injustice; it should be provided only on income and capital tax.

GİRİŞ

Devletler fonksiyonlarını icra edebilmek için muhtelif mali kaynaklara ihtiyaç duyarlar. Geçmişten bu yana vergi, siyasi teşekküllerin müracaat ettikleri, en başta gelen gelir kaynağı olmuştur (Tuğ, 1963, s. 2; Ata, 2001, s. 4). Günümüzde kamusal ihtiyaçları karşılamak, ekonomik ve sosyal sorunlarla mücadele etmek gibi amaçlarla (Ata, 2001, s. 15; Çelikkaya, 2019, s. 5) sermaye ve gelirin yanı sıra giderden/tüketimden de vergi tahsil edilmektedir (Şensoy, 2017, s. 720). Her vatandaş mali durum ve davranışına göre bu vergilerden payına düşeni ödemekle mükelleftir. Müslüman vatandaşlar için vergilerin haricinde *zekât* sorumluluğu da bulunmaktadır. Bu iki mali ödev birlikte ağır bir külfete dönüşebilmektedir. Dinî referanslarla yönetilmeyen ülkelerde hem vergi hem de zekâtını veren vatandaşlar aleyhinde oluşan bu eşitsizliği ortadan kaldırmak için vergiyi zekâta saydırma imkânı çeşitli akademik ortamlarda sorgulanmaktadır.¹ Fıkıh kitaplarında siyasi iradenin, vatandaşları zekâtın yanında vergi ile mükellef tutmasının hükmü tartışılmış olsa da konu günümüzdeki vergi eşitsizliği bağlamında ele alınmamıştır. Bu yönüyle mesele güncel bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Geçmiş dönemlerde müslüman tüccarlardan zekât olarak tahsil edilen '*uşûr vergisi*' (Ebû Yûsuf, ts., s. 148; Ebû 'Ubeyd, 1986, ss. 529, 568-569; Mevsilî, 1937, s. 1/115-116) bu meselede yapılacak değerlendirmeler için pratik bir örnek niteliğini haizdir.

'Uşûr şehrin ve pazarların girişinde tüccarlardan yapılan bir çeşit tahsilattır (Serahsî, 1993, s. 2/199; Tuğ, 1963, s. 64; Erkal, 1991, s. 7; Salâhuddîn, 2010, ss. 149,

¹ Bu konuda yapılmış bazı çalışmalar için bk.: Özdemir, 2013; Bardakoğlu, 2017; Düzenli, 2017; Yılmaz, 2020.

152). Genel olarak bu şekilde tarif edilebilse de vergiyi zekâta mahsup etmenin hükmü meselesinde bir delil olarak kullanılabilmesi için ‘uşûrun mahiyeti ve tahsilat şartlarının ortaya konulması gerekmektedir. Bunun için öncelikle “‘Uşûr bir çeşit kamu vergisi midir? Tüccarın yerli-yabancı, müslüman-gayrimüslim olmasının ‘uşûr uygulamasında bir karşılığı olmuş mudur? Müslüman tüccarlardan ‘uşûr tahsil edilirken zekât şartları göz önünde bulundurulmuş mudur?” sorularına cevap aranmalıdır. ‘Uşûrun mahiyeti incelenirken bu verginin ne zaman, hangi amaçla ve nasıl tahsil edildiğine ilişkin bilginin yanında fukahanın ‘uşûr ile ilgili yaklaşımları da ortaya konulmalıdır. Ayrıca söz konusu tahsilat, tarihi süreçte mahiyet değişikliğine uğramışsa bunun tespit edilmesi ve konu ile doğrudan alakalı olduğu için vergiyi zekâta saydırma meselesine dair fıkhi görüşlerin incelenmesi de gerekmektedir.

Çalışmamız esnasında ‘uşûr vergisini kamu vergisi ile ilişkili olarak ele alan herhangi bir akademik araştırma tespit edemedik. Ancak ‘uşûr vergisinin tarihi ve fıkhi hükmü hakkında çok sayıda bilimsel çalışma bulunmaktadır. Bunlardan “Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr” (Fayda, 1981) isimli makalede ‘uşûrun tarihi, “Darîbetü ‘uşûri’t-ticâre ve ârâu’l-’ulemâ fî ahkâmihâ ve mekâdirihâ” (Salâhuddîn, 2010) adlı makalede ise ‘uşûrun fıkhi hükmü anlatılmıştır. Bu çalışmada ‘uşûr örneği üzerinden vergiyi zekâta mahsup etme imkânı sorgulanmaya çalışılacaktır.

1. ‘UŞÛRUN MAHİYETİ VE ÇEŞİTLERİ

‘Uşûr, bir çeşit iç ve dış ticaret tahsilatıdır. Bu vergi onda bir, onda birin yarısı (yirmide bir) ve onda birin dördte biri (kırkta bir) gibi oranlar üzerinden alındığı için (Ebû Yûsuf, ts., s. 146) temel ölçü olan onda bir oranını ifade eden ‘uşûr kelimesi ile tesmiye olunmuştur.² Bazı çalışmalarda ‘uşûrun toprak mahsullerinin zekâtı olan öşür/uşr (عشر) ile karıştırılmaması için kelimenin ‘uşûr (عشور) şeklinde yazımı tercih edilmektedir (Fayda, 1981, ss. 174-175). ‘Uşûr vergisinin diğer bir ismi *meks* (مكس)‘tir (Cevâd Ali, 2006, s. 7/473-474).³ Bununla birlikte *meks* ismi daha çok, tüccarlardan haksız yere alınan vergiler için kullanılmıştır (Nevevî, 1392h., s. 11/203; Şevkânî, 1993, s. 7/132; Heyet, 2018, s. 1608).⁴

2 ‘Uşûr, ‘uşr sözcüğünün çoğulu ve mastarı olarak kullanılmaktadır. ‘Uşûr vergisini tahsil edene ‘âşir/‘aşşâr denmiştir. Bk.: İbn Manzûr, 1414h., s. “‘aşr”, 4/50; Erkal, 1991, s. 7.

3 “Meks, mâkis/‘aşşârın aldığı vergidir.” (İbnü’l-Esîr, 1979, s. 4/349). Meks kelimesinin kökünde vergi, kesinti, fiyat indirimi ve eksiklik anlamları bulunmaktadır (İbn Manzûr, 1414h., s. “meks”, 6/220-221).

4 Bu özelliği sebebiyle *meks* ağır gayrimeşru vergilerin genel adı olarak da kullanılmıştır (Kallek, 2003, ss. 583-584).

İslâm’dan önceki dönemlerde de bilinen ‘uşûr/meks vergisi hem Arap topraklarında hem de diğer bölgelerde uygulanmıştır (Ebû ‘Ubeyd, 1986, s. 527). Ülkeler ve şehirler arası ticarete söz konusu olan bu vergi, ticaret yollarının kavşak noktaları ile önemli geçitlerde tahsil edilirdi (Cevâd Ali, 2006, s. 7/474). Ürünler, satılacağı pazara varıncaya kadar yol üzerindeki muhtelif merkezlerde meks vergisine tabi tutulurdu (Nevevî, 1392h., s. 11/203; Kallek, 2003, ss. 583-584). Bu verginin tahsilatı, mahallî idarelerce gerçekleştiriliyordu. Tüccarlar bir bölgeye geçtiklerinde oranın görevlileri tarafından kendilerinden meks alınırdu (Zeydân, 1982, s. 177; Kallek, 2003, s. 583). Vergi tahsildarları aynı zamanda hırsızlara karşı yol güvenliğini sağlama sorumluluğunu taşırdı (Serahsî, 1971, s. 2145; Erkal, 1991, s. 7; Salâhuddîn, 2010, s. 149).

Hz. Peygamber dönemi ile sonraki devirlerde ‘uşûr/meks için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. ‘Uşûrun oranı tüccarın müslüman, *harbî* (*müste’men*) ve *zimmî* oluşuna göre yeniden belirlenmiştir. Müslüman tüccarların mükellef tutulduğu ‘uşûr, zekât kapsamında; gayrimüslimlerden alınan ‘uşûr ise gümrük ve güvenlik vergisi olarak tahsil edilmiştir. ‘Uşûr ile ilgili bu hususları iki başlık altında özetlemek mümkündür.

1.1. Vergi Olan ‘Uşûr

Vahiy öncesi dönemde ‘uşûr vergisi dayanılması zor bir vergi olarak tahsil ediliyordu. Bu sebeple meks kelimesi ile de ifade edilen bu vergi bazı bölgelerde tüccarlardan aynı ürün üzerinden tekraren alınırdu, böylece yapılan ödemeler, toplamda büyük meblağlara ulaşırdı. Bazı bölgelerde ise tahsildarların denetimsizliği sebebiyle mağduriyetler yaşanıyordu (Nevevî, 1392h., s. 11/203; Kallek, 2003, ss. 583-584). Bu ve benzeri sebeplerle Hz. Peygamber’in İslâm hâkimiyeti altındaki bölgelerde meks vergisini kaldırdığı belirtilmektedir (Serahsî, 1993, s. 2/199; İbn Âbidîn, 1966, s. 2/310; Erkal, 1991, s. 7). Hadis kaynaklarında meksi toplayanların şiddetle kınandığı ifade edilmektedir.⁵ Yine Hz. Peygamber’in Sakîf, Dûmetülcendel ve Bahreyn gibi yerlere talimat göndererek oralarda ‘uşûr vergisini kaldırdığı anlatılmaktadır (Ebû ‘Ubeyd, 1986, s. 527).⁶ Onun bu tutumunda meksin yol açtığı zulmün yanı sıra dönemin ekonomik şartlarının da payı olmalıdır. Zira nüfusu hızla artan Medine’ye temel gıda ürünlerinin girişini kolaylaştırmak için ithalatın daha cazip hale getirilmesi gerekiyordu. ‘Uşûr vergisinin kaldırılması ithalatı artırmanın etkili bir yöntemidir.⁷ Aksi takdirde meksi tamamen iptal etmek yerine makul seviyeye indirerek tahsilini sürdürme yoluna gidilebilirdi.

5 “Meks tahsildarı cennete giremez.” (Ebû Dâvûd, 2009, s. “İmâre”, 7; Hattâbî, 1932, s. 3/4).

6 Hz. Peygamber döneminde meksin sadece müslümanlardan kaldırdığı yönünde de bir yaklaşım bulunmaktadır. Konu ile ilgili tartışmalar için (bk. Ebû ‘Ubeyd, 1986, ss. 526-527; Tuğ, 1963, s. 63; Erkal, 2009, s. 65; Baysa, 2015, s. 194)

7 Benzer bir yaklaşım için bk.: DîA, 1996, s. 261.

Nitekim Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafeti döneminde siyasi ve iktisadi şartlarda meydana gelen değişim paralelinde 'uşûr ile ilgili bu karar askıya alınmıştır. Onun yönetiminde yeni topraklar fethedilip devletin sınırları genişleyince (Ebû 'Ubeyd, 1986, s. 532) gayrimüslimlerin İslam ülkesinde ticari faaliyetlerini güven içinde sürdürmelerini sağlamak⁸ ve yabancı ülkelerde müslüman tüccarlardan vergi alınmasına karşılık mükâbele bi'l-misilde bulunmak üzere 'uşûr vergisi tekrar alınmaya başlanmıştır (DİA, 1996, s. 261; Şebîr, 1996, ss. 76-77, 109; Salâhuddîn, 2010, s. 155; Kacı, 2013, s. 155; Habergetiren, 2015, ss. 208-209; Öner, 2018, s. 200). Ebû Yûsuf (ö. 798/182) müslümanlar tarafından 'uşûr vergisinin ilk defa bu dönemde tahsil edildiğini anlatırken şu rivayeti nakletmektedir: Denizin (Fırat Nehri'nin) arka tarafında bulunan Menbic'in ileri gelenleri, 'uşûr vergisi karşılığında İslam ülkesinde ticaret yapabilmek için Halife Ömer'e mektup yazdılar. Hz. Ömer, sahabe ile konuyu istişare ettikten sonra onların taleplerine olumlu karşılık verdi. Böylece İslam ülkesinde harbîlerden ilk defa 'uşûr vergisi alındı (Ebû Yûsuf, ts., s. 149).

Halife Ömer'in maslahat eksenli talimatı doğrultusunda en az iki yüz dirhem veya yirmi dinar değerinde malı olan harbî tüccarlardan mükâbele bi'l-misl olarak onda bir, zimmîlerden ise kendileri ile yapılan anlaşma gereğince yirmide bir oranında vergi tahsil edilmiştir. Harbîlerden İslam ülkesine her girişlerinde, zimmîlerden ise aynı maldan yılda sadece bir defa vergi alınmıştır (Ebû Yûsuf, ts., ss. 146-149; Ebû 'Ubeyd, 1986, ss. 529, 532-537; Serahsî, 1971, ss. 2139-2141; İbn Kayyim el-Cevziyye, 2021, s. 1/244-245; Öner, 2018, ss. 202-203).⁹ Zimmîlerden tahsil edilen 'uşûr, kendileri ile aksine bir anlaşma yapılmamışsa, mükellef oldukları cizyeye (baş vergisine) mahsup edilmemiştir (Kâsânî, 1986, s. 2/38). Zimmîler ile harbîlerden alınan 'uşûrlar harâc hükmünde görülüp, kamu hizmetinde değerlendirilmiştir (Ebû Yûsuf, ts., s. 148; Serahsî, 1971, s. 2145). 'Uşûr vergisi ile ilgili bu bilgilerin anlatıldığı *harâc* ve *emvâl* kitaplarında şu rivayetlere yer verilmiştir: Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 63-662/42) Halife Hz. Ömer'e İslam topraklarında ticaret yapan yabancılardan vergi alıp almama konusundaki talimatını öğrenmek için bir mektup yazdı. Mektupta, müslüman tüccarların yabancı ülkelere gittiklerinde kendilerinden 'uşûr alındığını da belirtti. Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gönderdiği cevapta "Onlar müslüman tüccarlardan ne kadar alıyorlarsa sen de kendilerinden o kadar al, zimmîlerden ise 'uşûrun yarısını al..." dedi (Ebû Yûsuf, ts., s. 149). Halife Ömer prensip olarak bu oranları benimsemiş olmakla birlikte maslahat gerektirdiğinde 'uşûrun oranında değişikliğe gitmiştir. Örneğin o, Nabatlıların

8 Müslümanlar İslam ülkesinde tabii olarak can ve mal güvenliği hakkına sahiptirler, gayrimüslimler ise vergi karşılığında bu hakkı elde ederler (Şevkânî, 1993, s. 8/70).

9 Gayrimüslim tüccarlardan alınacak 'uşûr vergisinin şartları ve miktarı hakkında fukaha arasında ihtilaf bulunmaktadır. Makalede 'uşûrun mahiyeti ve zekâtla ilişkisi incelendiğinden, konu bütünlüğünü bozmamak için bu mesele ile ilgili fihri tartışmalara değinilmedi. Mevzu hakkında özet bilgi için bk.: Zeydân, 1982, ss. 179-194; Salâhuddîn, 2010, ss. 159-167.

Medine’ye ithal ettiği ürünler arasında bulunan kutnî (pamuklu) kumaşa onda bir vergi uygularken, buğday ve zeytinyağına duyulan ihtiyacın daha fazla olması sebebiyle bunlardan yirmide bir oranında ‘uşûr vergisi almıştır (Ebû ‘Ubeyd, 1986, s. 531). Halife Ömer’in ‘uşûr vergisi için belirlediği oranlar makul seviyede olup, ticaretin devamlılığına imkân sağlayacak türden idi. Bu sebeple onun koyduğu verginin Hz. Peygamber’in menettiği mekse benzetilmesi doğru olmayacaktır. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 1350/751), bu türden bir ilişkilendirmenin yapılmasını *tezkiye* edilen (usûlüne göre kesilen) hayvanı murdar hayvana benzetmek gibi olduğunu söylemiştir (2021, s. 1/212).

Hz. Ömer’in kendi döneminin siyasi ve ticari şartları doğrultusunda uyguladığı ‘uşûr vergisi sayesinde zimmî ve müste’men tüccarlar için yol emniyeti sağlandığı gibi müteakabiliyet stratejisiyle yabancı ülkelere giden müslüman tüccarların hukuku da korunmuştur. Aynı zamanda bu vergiler kamu bütçesi açısından önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

‘Uşûr vergisi Hz. Ömer’den sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir. Ancak bazen usulsüzlükler yapılarak uygulama için belirlenen çerçevenin dışına çıkmıştır. Bazı ülkelerde gayrimüslimlerden alınan ‘uşûrdan müslüman tüccarlar da sorumlu tutulmuştur. Kimi bölgelerde tahsildarlar, yöneticiye verdikleri belli bir ücret karşılığında ‘uşûru kendileri için toplamışlardır. Bunlar şehrin girişinde oturup, malın miktarını dikkate almadan bütün tüccarlardan tahsilatta bulunmuşlar, kendilerinden beklenen yol güvenliğini sağlamadıkları gibi tüccarlara eşkıya ve hırsızdan daha çok eziyet etmişlerdir (İbn Âbidîn, 1966, s. 2/290, 311). Buna göre Hz. Peygamber meksi kaldırdığı halde kendisinden sonraki dönemlerde bazı yönetimlerce ‘uşûr mekse dönüştürülmüş ve ‘uşûr adı altında da olsa meks alınmaya devam etmiştir.

1.2. Zekât Olan ‘Uşûr

‘Uşûr müslümanlardan Hz. Ömer döneminde tahsil edilmeye başlanmıştır. Bu tahsilat, zekât kapsamında gerçekleşmiştir. Mamafih verginin ismi her ne kadar ‘uşûr (onda birlik vergi) ise de müslüman tüccarlardan zekât şartlarına uygun olarak ‘uşûrun dörtte biri (kırkta biri) alınmış (Ebû ‘Ubeyd, 1986, ss. 529, 530, 532; Fayda, 1981, s. 175) ve yapılan tahsilat, mükellefin yıllık zekât borcuna mahsup edilmiştir (Ebû Yûsuf, ts., s. 148; İbn Âbidîn, 1966, s. 2/311; Kâsânî, 1986, s. 2/38; Mevsilî, 1937, s. 1/115-116). Enes b. Mâlik (ö. 12-711/93) başta olmak üzere Hicaz, Irak ve Şam bölgelerindeki âlimler bu uygulamayı onaylamış ve ‘âşirin aldığını zekât olarak kabul etmişlerdir (Ebû ‘Ubeyd, 1986, ss. 529, 568-569).

Hz. Ömer döneminde müslümanlardan ‘uşûrun alınmadığını bildiren rivayetler de vardır; ancak bunların bir kısmında gayrimüslimlerin mükellef

tutulduğu ticaret vergisi, bir kısmında ise verginin miktarı kastedilmiştir. Oysa o dönemde müslüman tüccarlardan gayrimüslimlerininkinden farklı olarak 'uşûrda zekât şartları esas alınmış ve 'uşûrun dörtte biri oranında tahsilat yapılmıştır. Bu sebeple mevzubahis nakilleri 'uşûr zekâtının alınmadığı şeklinde anlamak doğru olmayacaktır (Ebû 'Ubeyd, 1986, s. 528).

Hz. Ömer'in ihdas ettiği 'uşûr zekâtı, yanında en az iki yüz dirhem veya yirmi miskal altını yahut bu değerde malı olan müslüman tüccardan, yılda sadece bir defa alınmıştır (Ebû Yûsuf, ts., s. 146). Tüccarlar yıl içinde nisâb miktarında, öncekinden farklı ürünlerle aynı pazara gelirlerse kendilerinden yeni bir 'uşûr zekâtı tahsil edilmiştir (Ebû 'Ubeyd, 1986, s. 536).

Halife Hz. Ömer'in önceki dönemlerden farklı olarak zekât tahsilinde 'uşûr vergisi formatını kullanması, yenilik-aykırılık kapsamında üzerinde durulması gereken bir husustur. Fukaha onun böyle bir yöneme başvurmasını şu şekilde açıklamıştır: Altın, gümüş ve ticaret malları, *emvâl-i bâtine* (gizli/gizlenebilen mal) olup, çarşı ve pazara çıkarılınca *emvâl-i zâhire* (açıkta olan/görünen mal) hükmünü alır. *Sâ'î* (zekât görevlisi) *emvâl-i zâhire* olarak kabul edilen hayvanların zekâtını sahibinin iradesine bakmadan tahsil edebildiği gibi 'âşir de ticari amaçla yola çıkarılan ve dolayısıyla *emvâl-i zâhire* olarak nitelik değiştiren para ve ürünlerden 'uşûr zekâtını alabilir (İbn Âbidîn, 1966, s. 2/289, 310). Ancak zekâta tabi malların *zâhire-bâtine* şeklinde tasnifi Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde gündeme geldiği için bu izahın vakıa ile çeliştiği zannedilebilir. Gerçekte malların *zâhire-bâtine* nitelikleri asli olup, Hz. Ömer döneminde de mevcuttu. Hz. Osman mükelleflerdeki *emvâl-i bâtinenin* miktarını tespitte zorluk yaşandığını görünce memurlarını sadece *emvâl-i zâhire*den zekât tahsiline yönlendirmiştir.¹⁰ Aslı itibariyle *emvâl-i bâtine* olan mallar ticaret için yola çıkarılınca *zâhire*ye dönüştüğünden Hz. Ömer, siyasi otoritenin zekâtı tahsil etme yetki ve sorumluluğu kapsamında bunlardan 'uşûrun alınmasını emretmiştir. Fukahanın *zâhire-bâtine* üzerinden yaptığı izahı bu şekilde anlamak mümkündür.

Hz. Ömer'in ticaret mallarının zekâtını 'uşûr yöntemiyle tahsil yönüne gitmesi, mükelleflerin zekâtlarını teslimdeki külfeti azaltma amacı ile de ilişkilendirilmiştir. Buna göre halife, evi uzakta olup, para ve ticaret mallarının zekâtını teslim etmekte zorlananlar için bu şekilde bir kolaylık sağlamıştır (Kâsânî, 1986, s. 2/36). Bu açıklama, daha makul görünmektedir. Bununla birlikte mükellef-teki miktarını tespitte zorluk yaşanan para ve ticari ürünlerin zekâtını 'uşûr noktalarında almanın verdiği kolaylığın da bu yöntemin geliştirilmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. 'Uşûr sistemi hangi gerekçe ile ihdas edil-

¹⁰ Hz. Osman, hilafeti döneminde zekât malları artıp tahsilatın zorlaşması ve *emvâl-i bâtinenin* tespit aşamasında mal sahiplerine zarar verilmesi gibi sebeplerle mükelleflere bu türden varlıklarının zekâtını doğrudan kendilerinin çıkarabilmesi için yetki vermiştir (Kâsânî, 1986, s. 2/7; Mevsilî, 1937, s. 1/104).

miş olursa olsun konumuz açısından önemli olan, müslüman tacirlerin mükellef tutulduğu ‘uşûrda, hem tahsil şekli hem de sarf yerleri¹¹ açısından zekât şartlarına riayet edilmiş olmasıdır.

Zekât ‘uşûrunun uygulamaya sokulmasından sonra mekse dönüşme riskine karşı birtakım tedbirler alınmıştır. Bu kapsamdan olmak üzere ‘uşûr tahsildarlarının inisiyatifleri, tacirin lehine kısıtlanmıştır (Serahsî, 1993, s. 2/200). Konuyla ilgili geliştirilen şu hükümlerde bunun izleri görülmektedir: Tüccar zekâtını daha önce ödemediğini iddia ederse, görevli ondan ‘uşûr alamaz; ancak doğru söylediğini tespit etmek için yemin ettirir (Serahsî, 1971, s. 2152).¹² Tüccar yemin ederek, yanındaki malın ticaret için olmadığını veya üzerinden bir yıl geçmediğini ileri sürerse ‘uşûr vermeye zorlanamaz. Aynı şekilde koyun, sığır veya deve ile ‘âşire uğrayan müslüman tacir bunların sâime olmadığını söyler ve yemin ederse yine ‘uşûr vermeye icbar edilemez. ‘Âşir, müslüman tüccarın yükünü inceleme hakkına sahip olmayıp, yükün niteliği ve miktarı ile ilgili meselelerde onun yeminine göre davranmalıdır (Ebû Yûsuf, ts., ss. 147-148; Serahsî, 1993, s. 2/200). Tüccar, zenginliğinin üzerinden henüz bir yıl geçmediğini veya nisâb miktarını aşağıya çekecek limite borcunun bulunduğunu iddia eder ve doğru söylediğine dair yemin ederse kendisinden ‘uşûr alınmaz (Mevsilî, 1937, s. 1/115-116; İbn Âbidîn, 1966, s. 2/311). Tüccarın yanındaki malın miktarı esas olup, ‘uşûr nisabının tamamlanması için evindeki mal hesaba dâhil edilemez (Serahsî, 1993, s. 3/43). Öte yandan bu kuralların çiğnenme ihtimaline karşı görevlilerin sıkı bir şekilde denetlenmesi gerekli görülmüştür (Ebû Yûsuf, ts., s. 146).

Zekât ‘uşûru, gayrimüslim tüccarların mükellef tutulduğu vergi ‘uşûru gibi şehrin veya pazarın girişinde tahsil edildiği için onunla karıştırılabilmektedir. Oranları farklı olsa da her iki tahsilatın aynı ismi taşıması, bu yanılsamanın zeminini daha kaygan hale getirmiştir. Zekât-vergi ilişkisine dair kaleme alınan araştırmalarda mevzubahis yanılı ile karşılaşmak mümkündür. Örneğin bazı çalışmalarda kamu ihtiyaçları için tahsil edilen verginin zekâta saydırılmasına cevaz verenlerden bahsedilirken bunlar arasında Enes b. Mâlik de zikredilmiş ve onun köprü girişlerinde alınan vergileri zekât olarak kabul ettiği ileri sürülmüştür (Düzenli, 2017, s. 639; Yılmaz, 2020, s. 279-280).¹³ Oysa Enes

11 “Sadakalar (zekât gelirleri) sadece şunlar içindir: Yoksullar, düşkünlere, zekât toplama görevlileri, kalpleri kazanılacak olanlar, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.” (et-Tevbe 9/60).

12 Ömer b. Abdülazîz’in (ö. 101/720) bu problemi önlemek için bir görevlisine farklı noktalarda aynı üründen tekrar tekrar vergi alınmasını önlemek için tahsilat sonrasında tüccarlara vergiyi ödediklerini gösteren bir belge vermesini emrettiği nakledilmektedir (Ebû ‘Ubeyd, 1986, s. 536).

13 Bazı klasik kaynaklarda Enes b. Mâlik’in bu görüşü yol ve köprü yapımı için zekât verilmesini tecviz ettiği şeklinde yanlış aktarılmıştır. Bk.: İbn Kudâme, 1969, s. 2/497-498.

b. Mâlik zekât nitelikli ‘uşûrun ‘âşire verilmesi durumunda zekât hesabına geçeceğini söylemiştir. Nitekim bu bilginin alındığı kaynaktan müellif zekâtın devlet yetkilisine verilmesi gerektiği konusunu anlatırken Enes b. Mâlik’in söz konusu görüşüne yer vermiştir.¹⁴ Aynı şekilde İbn Zenceveyh’in (ö. 865/251) *el-Emvâl* adlı kitabında bahsettiği köprü başındaki tahsilat yanlışlıkla mali politika vergisi olarak anlaşılmıştır. İbn Zenceveyh ‘aşşâra verilenin zekâta sayılması başlığı altında, ‘Atâ’nın kendisine sorulan soru üzerine zekât mahiyetindeki ‘uşûr vergisinin, yerine ulaştırılmasa dahi, görevliye teslimi ile zekât sorumluluğunun düşeceği şeklindeki cevabını aktarmıştır.¹⁵ Soruda zekâtın bahsedildiği halde ‘Atâ’nın verdiği cevap, kamu vergisi hakkında imiş gibi yanlış anlamlandırılmıştır (Düzenli, 2017, s. 639). Dikkatsizlik sonucu ortaya çıkan bu yanılsama İbn Müflih’in (ö. 763/1362) konu ile ilgili görüşü nakledilirken de söz konusu olmuştur (Düzenli, 2017, s. 639; Yılmaz, 2020, s. 280). Oysa kaynak gösterilen sayfada İbn Müflih, Ebû ‘Ubeyd’in *Kitâbü’l-Emvâl*’indeki bilgiye atıf yaparak zekât olarak tahsil edilen ‘uşûrdan bahsetmiştir (İbn Müflih, 2003, s. 4/297-298).¹⁶

2. FUKAHANIN VERGİYİ ZEKÂTA SAYDIRMANIN HÜKMÜNE İLİŞKİN YAKLAŞIMI

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de müslüman reayadan zekâtın yanı sıra birtakım vergiler alınıyordu. Sanayi devrimi öncesine kadar ziraata dayalı

14 “عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، وَالْحَسَنِ، قَالَا: مَا أُعْطِيتُ فِي الْجُسُورِ وَالطُّرُقِ فِيهَا صَدَقَةٌ ماضيةً قَالَ إِسْمَاعِيلُ: يَعْنِي أَنَّهَا تُحْزَى 14 “عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، وَالْحَسَنِ، قَالَا: مَا أُعْطِيتُ فِي الْجُسُورِ وَالطُّرُقِ فِيهَا صَدَقَةٌ ماضيةً قَالَ إِسْمَاعِيلُ: يَعْنِي أَنَّهَا تُحْزَى 14 “عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، وَالْحَسَنِ، قَالَا: مَا أُعْطِيتُ فِي الْجُسُورِ وَالطُّرُقِ فِيهَا صَدَقَةٌ ماضيةً قَالَ إِسْمَاعِيلُ: يَعْنِي أَنَّهَا تُحْزَى” (Ebû ‘Ubeyd, 1986, ss. 562-568).

15 “قُلْتُ لِعَطَاءٍ: “إِنِّي أَمُرُّ عَلَى قَنَاطِرِ الْكُوفَةِ، فَيُحْبِسُونِي حَتَّى يَأْخُذُونَ مِنِّي الرَّكَاةَ مِنْ بَرِّي وَمِنْ ذَهَبٍ، إِنْ كَانَ مَعِي، وَقَدْ عَلِمْتُ نَعَمْ 15 “قُلْتُ لِعَطَاءٍ: “إِنِّي أَمُرُّ عَلَى قَنَاطِرِ الْكُوفَةِ، فَيُحْبِسُونِي حَتَّى يَأْخُذُونَ مِنِّي الرَّكَاةَ مِنْ بَرِّي وَمِنْ ذَهَبٍ، إِنْ كَانَ مَعِي، وَقَدْ عَلِمْتُ نَعَمْ 15 “قُلْتُ لِعَطَاءٍ: “إِنِّي أَمُرُّ عَلَى قَنَاطِرِ الْكُوفَةِ، فَيُحْبِسُونِي حَتَّى يَأْخُذُونَ مِنِّي الرَّكَاةَ مِنْ بَرِّي وَمِنْ ذَهَبٍ، إِنْ كَانَ مَعِي، وَقَدْ عَلِمْتُ نَعَمْ” (İbn Zenceveyh, 1986, s. 1218/3).

16 ‘Uşr/öşr kelimesi, galat-ı meşhûr olarak arazi kirası anlamında da kullanılmıştır. Osmanlı devletinde halk arasında siphahlere verilen toprak kirasına ‘uşr/öşr deniyordu. Osmanlı toprak sisteminin teorik çerçevesini oluşturan Ebüssuûd Efendi (ö. 1574) ile yürürlüğe giren uygulamada, topraklar umumiyetle devletin mülkiyetinde olup, siphahiler aracılığıyla idare edilirdi; çiftçiler bu toprakları dâimî/irsî kiracı olarak işletirdi. Her yıl elde edilen ürün için harâc-ı muvazzafa (maktu toprak kirası/icâre ücreti) veya harâc-ı mukâseme (belli bir oran üzerinden paylaşma harâcı) ödenirdi. Öşür denilen bu verginin miktarı, elde edilen ürünün beşte biri (humus) ile onda biri (‘uşr) arasında değişmekteydi (Tabakoğlu, 2007, ss. 100, 101). Ebüssuûd Efendi mîrî arazilerin öşriye hükmünde olmadığını belirterek çiftçilerden alınan bu vergilerin öşür şeklinde isimlendirilmesinin âme-i nâsın galat-ı fâhişi (halkın yanlış kullanımı) olduğunu söylemiştir (Düzenli, 2007, s. 99). Çiftçinin ödediği meblağın halk arasında ‘uşr kelimesi ile ifade edilmesi, ödemenin zirai ürün zekâtı/uşru gibi tarladan elde edilen mahsul üzerinden yapılmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir (Kaya, 2017, s. 236). Siphahi ile tarlayı işleten arasındaki anlaşmanın daha çok, onda bir oranı üzerinden gerçekleşmesinin de bu yanlış kullanımın yaygınlaşmasında etkili olduğu düşünülebilir.

bir ekonomik sistem hâkim olduğundan günümüzdeki kadar kamu yatırımını gerektirecek hizmet alanı geniş değildi. Eğitim ve sağlık gibi birçok alanla ilgili hizmetler mahallî vakıflarla veya gönüllülük esasına göre yürütüldüğünden vergiler çoğunlukla askerî savunma, ulaşım ve sulama gibi hizmetleri ifa etmek için yahut afetlerde toplatılıyordu (Kenanoğlu, 2013, s. 53). Zamanla kamu hizmetlerindeki yelpazenin genişlemesine paralel olarak vergi ve harç çeşitliliği artmış, neredeyse tüm malî hareketlilikler vergiye bağlanmıştır. Üretim veya sermayenin yanında tüketim harcamaları da vergilendirilmiştir (Özdemir, 2013, s. 3; Şensoy, 2017, s. 720).

İslâm ülkelerinde yapılan tahsilatlar *tekâlîf-i şer’iyye* ve *tekâlîf-i fevkalâde* olmak üzere iki ana grup altında tasnif edilmiştir. Şer’î kaynaklara dayanan ve ayrıntıları fıkıh kitaplarında yazılı olan zekât ile haraç ve cizye gibi vergilere *tekâlîf-i şer’iyye* denmektedir. Bunların dışında kalan, devletin çeşitli ihtiyaçlara binaen koyduğu vergiler ise *tekâlîf-i fevkalâde* olarak isimlendirilmektedir. Fevkalâde vergiler de *tekâlîf-i örfiyye* ve *tekâlîf-i şâkka* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. *Tekâlîf-i örfiyye*, örfeye dayanan ve genellikle savaş gibi zorunlu durumlarda tahsil edilen makul ve mucâz vergilerdir. *Tekâlîf-i şâkka* ise ağır vergiler olup, şer’î cevazla desteklenemeyen ve genellikle haksız kabul edilen yükümlülüklerdir. Hulefâ-i Râşidîn dönemine kadar çoğunlukla *tekâlîf-i şer’iyye* türünden vergiler alınmış, sonraki dönemlerde kamu ihtiyacının artmasına bağlı olarak *tekâlîf-i örfiyyeye* de başvurulmuştur (Tabakoğlu, 2011, s. 336).

Dönemden döneme çeşidi ve miktarı değişen vergilerin zekâta mahsup edilmesi konusu geçmişte fukaha arasında tartışılmıştır. Fakihler zekât/üşûr ismi ve uygulaması dışında tahsil edilen vergileri zekât hükmünde görmemişler ve bunların zekâta saydırılmasına cevaz vermemişlerdir (Nevevî, t.y., s. 5/541-542; Hattâb er-Ruaynî, 1992, s. 2/323; Karadâvî, 1973, s. 2/1108; Muhammed İliş, t.y., s. 1/164). Fıkıh kaynaklarında bu anlamda şu bilgilere yer verilmiştir: Tüccarlar meks türünden vergilerin tahsili esnasında zekâta niyet etseler dahi yaptıkları ödemeler zekât yerine geçmez. Çünkü devletin kamu vb. hizmetleri ifa için ihtiyaç duyduğu bu tür vergilerin tahsilinde ve harcanmasında zekât ölçüleri dikkate alınmamaktadır. Tahsildarlar, az olsun çok olsun, zekât şartlarını taşıyın taşımasın tüccarların yanındaki bütün mallardan vergi almak üzere görevlendirilmektedir (İbn Âbidîn, 1966, s. 2/290, 311). Hazineye yeterince para olmadığı için devletin zenginlerden ek tahsilata mecbur kaldığı ve topladığını müslümanların maslahatı doğrultusunda harcadığı varsayılsa dahi tahsilat zekât kapsamında yapılmadığından, bu ödeme ile mükelleflerden zekât farziyeti düşmez (İbn Hacer el-Heytemî, 1987, s. 1/303). Serahsî bu görüşe aykırı olarak, memurlar ile yöneticilerin baskı ve zorbalıkla vergi adı altında topladıkları mallarla varlıklı göründüklerini, ancak bu malları şer’an temellük edemedikleri için gerçekte fakir ve borçlu olduklarını belirterek teslimat esnasında onların şahıslarına zekâta niyet edilmesi durumunda verginin zekât

hükmüne geçeceğini söylemiştir (Serahsî, 1993, s. 2/180; Mevsilî, 1937, s. 1/104). Onun bu yaklaşımı Hanefîlerde mezhep görüşü haline gelmemiştir. Nitekim Hanefîlerin muteber fetva kitaplarından biri olan Bezzâziyye'de meksin niyetle zekâta dönüşmeyeceği şeklindeki görüşün isabetli olduğu ifade edilmiştir (Bezzâzî, 2009, s. 1/77; İbn Âbidîn, 1966, s. 2/311).

Hanefî mezhebinde olduğu gibi Hanbelîlerde de ağır vergilerin zekâta mahsup edilebileceği yönünde bir görüş bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel'e (ö. 855/241) yöneltilen bir soru üzerine verdiği cevaptan hareketle ona bu görüş nispet edilmiştir. Nakledildiğine göre mahsulünün yarısı devlet tarafından zorla alınan kişinin bunu zekâta saydırma hakkının olup olmadığı sorulunca Ahmed b. Hanbel malın teslim alınması esnasında sahibinin niyet etmesiyle bunun zekât yerine geçeceğini söylemiştir (Ruhaybânî, 1994, s. 2/133). Ancak mezhepte bu ihtihadı benimsemeyen ve siyasi otoritenin sadece zekât ismiyle tahsil ettiği malın zekât olduğunu söyleyenler de vardır (İbn Müflih, 2003, s. 4/282).

Fukaha yaşadıkları dönemin siyasi şartları doğrultusunda, özel mülkiyet altındaki eşyaya baskı ile el konulması durumunda ayrıca zekât ve 'uşûr vermenin gerekip gerekmediğini tartışırken konuyu *ehlü'l-bağy* olan (meşru yönetime başkaldıran) Haricîler ile de ilişkilendirmişlerdir. Bu hususta şu ihtihadlarda bulunulmuştur: Haricî olan 'âşirlerin müslüman tüccarlardan aldığı mallar, zekâta mahsup edilemez. Çünkü onlar tahakküm ettikleri yerlerden topladıkları eşyayı zekât olarak tahsil etmiyorlar ve kendilerine helal görüyorlar. Böyle bir durumla karşılaşan tüccarlar *ehlü'l-'adl* (meşru yönetimin görevlendirdiği) 'âşire uğradıklarında onlara ayrıca 'uşûr vermek zorundadırlar (Serahsî, 1993, s. 2/202; İbn Âbidîn, 1966, s. 2/311). Ancak Haricîler bir yerleşim yerine baskın yapıp zekât mallarını toplasalar, daha sonra meşru yönetim gelip buradan zekât tahsil edemez (Hattâb er-Ruaynî, 1992, s. 2/364). Çünkü siyasi yönetim vatandaşı koruma sorumluluğunu yerine getirmediği için bu insanlar mallarından olmuşlardır; onlardan ayrıca zekât talebinde bulunmak, kendilerini haksız yere cezalandırmaktır. Eşyasını başka bir bölgede satmak için yola çıkan tüccar ise kendi iradesi ile kamu güvenliğinin tam sağlanamadığı alana geçtiğinden 'uşûru tekrar vermelidir. Bununla birlikte Haricîlerin el koydukları mallar zekât sarf yerlerine ulaşmadığından baskına maruz kalan yerleşik bölgedeki kişilerin de Allah'a karşı olan sorumlulukları açısından zekâtlarını ayrıca vermeleri (diyâneten) tavsiye edilmiştir (Serahsî, 1993, s. 2/180; Mevsilî, 1937, s. 1/104; Aynî, 2000, s. 3/359). Bazı fakihler (Irak ehli) meseleyi biraz daha tafsilatlandırmış ve Haricîlerin eşyayı zorla almaları durumunda zekât borcunun düşeceğini, kişinin kendi rızası ile götürüp teslim etmesi halinde ise zekâtın tekrar verilmesi gerektiğini söylemişlerdir (Ebû 'Ubeyd, 1986, s. 570).

Paylaştığımız bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, fukahanın kahir ekseriyeti,

kamu otoritesince toplanan malların zekâta sayılması için zekât adı altında veya kapsamında alınmış olmasını bir ilke olarak benimsemiştir. Bu ilke doğrultusunda, mali politika çerçevesinde yapılan tahsilatların zekâta mahsup edilmesine cevaz vermemişlerdir. Hanbelîlerde, zalim yöneticilerce baskı ile alınan vergilerin zekâta mahsubu yönünde bir ictihad bulunmakla birlikte bu görüş, normal vergiler hakkında olmayıp, malın yarısının alınması gibi çok ağır vergiler ile ilgilidir. Hanbelîlerdeki mezkûr fetva dikkate alınsa bile bu, ağır vergiler hakkında olduğu için günümüzde kamu ihtiyacına binaen konulan vergilerin zekâta saydırılması için dayanak olarak alınamaz.¹⁷

Bazı Hanefî fakihlerince öne sürülen, verginin zekâta mahsup edilebilirliğine ilişkin ictihad, yukarıda belirtildiği üzere, zekât toplama yetkililerinin fakir ve borçlu olmaları ile temellendirilmiştir. Bu gerekçelendirme, ictihadın isabetlilik derecesini belirlemede önemli bir anlama sahiptir. Zira zekâtı toplayan veya tüketen yetkililerin fakir veya borçlu olmaları, gerçekleştirilen işlemin zekât sarfiyatı ile ilgili şarta uygun olduğunu söylemeye imkân vermektedir. Mezkûr meselede tahsilat her ne kadar vergi ismi altında yapılıyorsa da kamu hizmetlerinin ifasında kullanılmamakta, zekâtın verilebileceği sınıflarca tüketilmektedir. Zekâtın sıhhati için niyet şart olduğundan ictihadda ayrıca, yapılan işlemin bu şartı sağlaması için mükellefin vergiyi teslim ederken zekâta niyet etmesi gerekli görülmüştür. Bu iki husus, mevzubahis fetvanın savunulabilirliğini mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte işlemin aslına veya keyfiyetine bakarak, mezkûr ictihadla yöneticilerin vergi istismarına hukuki zemin hazırlandığının düşünülmesi de mümkündür. Ancak verginin yönetici ve memurlar arasında bölüştürüldüğü ve bunun engellenemediği bir siyasi ortamda mükellefleri tekrarlanan mali külfetlere karşı korumak amacıyla fetvanın verilmiş olması,¹⁸ bu düşüncüyü geçersiz kılmaktadır. Buna göre mevzubahis ictihad, mali bütçe ile ilgili büyük usulsüzlüklerin yapıldığı dönemler için zekât mükelleflerinin korunmasına yönelik istisnai bir fetva olup, kamu hizmetlerinin ifası için tahsil edilen ve bu amaç doğrultusunda harcanan vergiler hakkında değildir. Bununla birlikte, tahsilatın vergi ismi altında yapılması ve yetkililerin zekât alacaklısı şartlarını taşıyamaması gibi sebepler, fetvanın mezhebin genelinde kabullenilmesine engel olmuştur.

17 Aynı kanaat için bk.: Karadâvî, 1973, s. 2/1112-1113.

18 Serahsî'yi mezkûr ictihada yönlendiren siyasi ortamı, onun şu ifadelerinde görmek mümkündür "فَأَمَّا مَا يَأْخُذُ سُلْطَانِ زَمَانِنَا هُوَ لَاءِ الظُّلْمَةُ مِنَ الصَّدَقَاتِ وَالْعَشُورِ وَالْخَرَاجِ وَالْجَزْيَةِ ... لِعِلْمِنَا أَنَّهُمْ لَا يَصْتَرِفُونَ الْمَأْخُودَ مَصَارِفَ الصَّدَقَةِ" (s. 2/180, 1993).

3. 'UŞÛR'DAN HAREKETLE VERGİYİ ZEKÂTA SAYDIRMA İMKÂNI

Müslümanlardan tahsil edilen 'uşûr, şeklen iç gümrük/güvenlik vergisi olmakla birlikte şartları itibariyle zekât kategorisinde yer almaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere zekât malında aranan nisâb ve yıllanma gibi şartlar 'uşûrda da dikkate alınmıştır. Aynı şekilde 'uşûr kapsamında toplanan malların zekât alacaklılarına teslim edilmesi bir ilke olarak benimsenmiştir (Ebû Yûsuf, ts., s. 148; Serahsî, 1993, s. 2/199; 3/43; Mevsilî, 1937, s. 1/115-116; Nevevî, t.y., s. 5/541-542; İbn Müflih, 2003, s. 298-297/4; İbn Âbidîn, 1966, s. 311/2). Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda fukaha arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu olmamıştır. Günümüzde tahsil edilen vergiler mahiyet ve şartları itibariyle 'uşûr zekâtından farklı olduğu için vergiyi 'uşûr ile aynı hükme tabi tutmak doğru olmayacaktır.¹⁹

Kamu vergisi bazı yönleri itibariyle zekâta benzemekle birlikte hem tahsilat kaynakları ve sarf yerleri hem de taşıdığı anlam itibariyle ondan ayrılmaktadır. Devletin tahsil etmesi, zorunlu bir görev olması ve toplumsal yarar sağlaması açılarından vergi²⁰ zekâta benzemektedir (Eskicioğlu, 1989, s. 228; Kenanoğlu, 2013, s. 53; Maçın, 2014, ss. 161-162, 208-209). Zekâtın ibadet mahiyeti taşıması ve dolayısıyla sahih olması için niyeti gerektirmesi (Karadâvî, 1973, s. 2/1000, 1107; Şebîr, 1996, ss. 93-94; Yılmaz, 2020, s. 280), devlet tarafından affedilememesi, toplanmadığı zaman mükelleften düşmemesi (Kenanoğlu, 2013, s. 53) ve oranının sabit olması onu vergiden ayırmaktadır (Karadâvî, 1973, s. 1000; Kenanoğlu, 2013, s. 54). Öte yandan vergiden farklı olarak zekât mükellefiyeti için malın nisâb miktarında olması, nemâ (çoğalma) ve havelânü'l-havl (yıllanma) şartlarını taşıması gerekir (Ebû 'Ubeyd, 1986, ss. 414, 421-423; Serahsî, 1993, s. 2/149-150). Bu sebeple kişinin mesken olarak kullandığı eve zekât düşmediği gibi veraset yoluyla sahip olduğu ve mezkûr şartları taşımayan gayrimenkulden de zekât vermesi gerekmez. Ancak mevcut vergi sisteminde bu ikisinden de vergi alınmaktadır. Aynı şekilde zekâttaki uygulamanın aksine tüketim amaçlı harcamalar da (dolaylı) vergilendirilmektedir. Bu çeşit vergide zengin fakir ayırımı yapılmadan, harcama yapan herkesten vergi tahsil edilmektedir (Eskicioğlu, 1989, ss. 227-228; Özdemir, 2013, ss. 3-4). Verginin kazançtan, zekâtın ise sermayenin tamamı üzerinden hesaplanması, bu ikisi arasındaki bir başka farkı oluşturmaktadır (Şebîr, 1996, ss. 102-103; Şensoy, 2017, s. 720). Zekâta zenginlik devam ettiği sürece sürekliliğin esas olması, verginin ise ihtiyaca göre talep edilmesi; zekâtın sadece müslümanlardan, verginin ise her inançtan insanlardan alınması, bu iki kurumu birbirinden ayıran diğer hususlardır. Bütün bu farklılıkların yanında zekâtın ayette belirtilen sınıflara tahsis edilmesi, verginin ise umumun yararına olmakla birlikte devletin uygun

19 Aynı yaklaşım için bk.: Karadâvî, 1973, s. 2/1112; Şebîr, 1996, s. 109.

20 Verginin temel özellikleri için bk.: Ata, 2001, s. 14.

gördüğü alanlarda sarf edilmesi, zekât ile vergiyi birbirinden ayıran en önemli fark gibi görünmektedir (Karadâvî, 1973, s. 2/1001, 1107-1108; Şebîr, 1996, s. 94; Kenanoğlu, 2013, s. 54).

Zekât verilebilecekler arasında yer alan *fi sebîlillâh* (Allah yolunda olanlar) kavramı âlimlerin çoğunluğu tarafından Allah yolunda cihad edenler (Şâfiî, 1983, s. 78/2; İbn Müflih, 2003, s. 4/345), bazılarınca ise hacılar ve umreciler olarak anlaşılma ile birlikte (Kurtubî, 1964, s. 8/185; Mevsilî, 1937, s. 1/119) sözlük anlamından hareketle bu kavramı Allah’a yaklaştıran, müslümanlara fayda sağlayan bütün hayırlı ameller olarak yorumlayanlar da olmuştur.²¹ Ancak verginin vatandaşın yararına kullanılmasından hareketle *fi sebîlillâh* kavramı kapsamında değerlendirilip zekâtla ilişkilendirilmesi isabetli değildir. Zira bu kavram en geniş anlamı ile alınsa bile, toplanan vergilerin bir kısmı İslâm’ın meşru görmediği alanlarda harcanmaktadır (Özdemir, 2013, s. 4). Oysa zekât gelirlerinin ayette belirtilen yerlerin dışındaki meşru alanlarda bile sarf edilmesi caiz görülmemiştir. Nitekim harcama kalemleri farklı olduğu için ilk dönemlerden itibaren zekât mallarının haraç, cizye ve fey gibi diğer gelirlerden ayrı bir yerde tutulması hususunda titizlik gösterilmiştir (Ebû Yûsuf, ts., s. 93; Yılmaz, 2020, s. 281). Aynı hassasiyetin bir tezahürü olarak, bazı fakihler zekât mallarının uygun olmayan yerlere sarf edildiğinin bilinmesi durumunda, tahsilat meşru yönetim tarafından gerçekleşmiş olsa bile, zekâtın yeniden verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Örneğin Belh âlimlerinin çoğu ile Ebûbekir el-A’muş (ö. 340/952), zalim yöneticilerin zorla toplatıp yerine dağıtmadığı zekât ve ‘uşûrun tekrar çıkarılmasına hükmetmişlerdir (Serahsî, 1993, s. 2/180; Mevsilî, 1937, s. 1/104). Bazı Hanefiler devletin emvâl-i bâtneyi zorla alma hakkına sahip olmadığını, dolayısıyla bu türden malların, yerinde harcamayan siyasi yönetime teslim edilemeyeceğini ve zekâta niyet edilmiş olsa bile bu şekilde bir ödemenin zekât borcunu düşürmeyeceğini belirtmişlerdir. Emvâl-i zâhireden alınan zekât mallarını ise devletin tahsil yetkisine istinaden bu şekilde değerlendirmemişlerdir. Onlara göre devlet bu türden malların zekâtını zorla alma yetkisine sahip olduğu için nâmeşru yerlerde harcayacağı bilirse bile mükellefin yapacağı teslimatla zekât sorumluluğu düşer. Bunun için ayrıca zekâta niyet edilmesi de şart değildir (Aynî, 2000, s. 3/360; İbn Âbidîn, 1966, s. 2/289-290). Benzer bir yaklaşım Mâlikîlerde de bulunmaktadır. Mezhebin önde gelen fakihlerinden İbn Hâcib (ö. 646/1249), mevzubahis mesele için yöneticinin baskı ile tahsil etmesi durumunda zekâtın geçerli olacağına hükmetmiştir (Hattâb er-Ruaynî, 1992, s. 2/364). Şâfiîler ile Hanbelîler ise siyasi

21 Karadâvî, *fi sebîlillâh* kavramını, cumhurun yaklaşımını genişletecek şekilde, İslâm’ın izzeti ve tebliği için askerî savaşın yanı sıra fikrî, kültürel ve mali cihad olarak yorumlamış ve zekâtın bu amaçlarla, kurumların tesisinde ve hizmet türünden aktivitelerde kullanılabileceğini söylemiştir (Karadâvî, 1973, s. 2/644, 651, 656-658). Kanaatimizce *fi sebîlillâh* kavramının anlam alanının netleştirilebilmesi için Hz. Peygamber ile sahabenin bu kavram kapsamında zekât malları ile ilgili tasarrufları ayrıntılı bir şekilde araştırılmalıdır.

otoritenin zekâtı toplama yetki ve sorumluluğunu (et-Tevbe 9/103) gerekçe göstererek zâhire veya bâtime olsun malın görevliye zorla veya isteyerek teslim edilmesi ile zekât sorumluluğunun düşeceğini ve toplanan malların zekâtın sarf yerlerine harcanıp harcanmamasının hükmü etkilemeyeceğini söylemişlerdir (İbn Kudâme, 1969, s. 2/480; Nevevî, t.y., s. 6/165). Görüldüğü üzere fakihlerin bir kısmı, zekâtı nassla belirlenen yerlerin dışındaki alanlarda kullanacağı bilinen siyasi yönetime zekât mallarının verilmesine cevaz vermiştir. Zekâtın hak sahiplerine teslimi, zekât ibadetinin sıhhat şartı olarak kabul edilmekle birlikte²² böyle bir ictihada gidilmesinin sebebi, resmî otoritenin zekâtı toplama yetkisine sahip olması ve mükellefin bu mekanizmaya rağmen inisiyatif kullanması durumunda birtakım sorunlarla karşılaşma ihtimalidir.

Öte yandan sosyal devletlerin vergiden yardıma muhtaç kimseleri de faydalandırmaları, verginin zekâta mahsup edilebilmesi için yeterli bir gerekçe değildir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere kamu vergisinin değerlendirileceği alanlar, tamamen siyasi yönetimin takdirindedir. Siyasi irade, toplumun tamamına hizmet sağlama sorumluluğu doğrultusunda, gerekli gördüğü alanlarda ve ölçüde vergiyi kullanır. Vergi hem harcama kalemleri hem de diğer temel nitelikleri itibarıyla zekâttan farklı olduğuna göre onun mevcut hali ile zekâta saydırılması caiz görünmemektedir. Ancak hüküm bu şekilde tesis edildiğinde ülkemiz gibi dinî referanslarla yönetilmeyen devletlerde sadece vergi mükellefi olanlar ile dini hassasiyeti sebebiyle verginin yanında kendini zekât ile de mükellef gören vatandaşlar arasında ödeme eşitsizliği söz konusu olmaktadır (Özdemir, 2013, ss. 7-5; Bardakoğlu, 2017, s. 954; Yılmaz, 2020, s. 351). Bu durumun ortadan kaldırılabilmesi için bazı vergi çeşitlerinde zekât şartları oluşturulabilir. Örneğin zekât kapsamında olan bazı gelir kalemlerinden alınan vergi, hem tahsilat hem de sarf yerleri açısından zekâta uygun hale getirilebilir. Fakat ülkemiz için mevcut koşullarda bunu gerçekleştirmek *vergi birliği* ilkesi açısından çok zor görünmektedir. Yasal mevzuatta dinî kimlik, vergilemede veya vergi çeşitlerinin oluşturulmasında geçerli bir faktör olarak kabul edilmemektedir.

Vergi eşitsizliği sorununa çözüm olarak son dönemlerde en çok gündeme getirilen yöntem, zekât fonu üzerinden verginin düşürülmesi tekniğidir. Bu anlamda bazı çalışmalarda, devletin bir zekât fonu oluşturması, isteyen vatandaşın buraya zekâtını verme imkânının sağlanması ve fona yatırılan miktarın, kişinin ödeyeceği gelir vergisinden düşürülmesi önerilmiştir (Özdemir, 2013, s. 6; Kayapınar, 2017, s. 1078; Hannah, 2019, s. 65; Mutlu, 2019, s. 141). Bu önerinin daha da somutlaştırıldığı bir araştırmada ise zekâtın negatif gelir vergisi kapsamında değerlendirilmesi imkânı üzerinde durulmuş ve devlet eliyle “Milli Zekât Kurumu”, “Zekât Fonu” gibi isimlerle bir kurumun ihdas edilmesi ve “mükelleflerin bu kuruma ödedikleri zekât miktarının gelir

22 “ولا نعلم خلافا بين أهل العلم في أنه لا يجوز دفع الزكاة إلى غير هذه الأصناف” (İbn Kudâme, 1969, s.469-468/6).

vergiye matrahından düşülmesi” teklif edilmiştir (Yılmaz, 2020, s. 347). Bu türden düzenlemelerin gerçekleştirilmesi durumunda mevzubahis eşitsizlik ortadan kalkacağı gibi zekât daha düzenli bir şekilde tahsil edilecek ve devletin yoksullara yapacağı ödemeler zekât fonundan sağlanarak devlet bütçesi rahatlatılacaktır. Vatandaş zekât vererek devletin sırtındaki sosyal sorumluluğa katkıda bulunurken devlet de buna karşılık olarak vergi yükümlülüğünde indirimde gitmiş olacaktır (Özdemir, 2013, ss. 7-8; Yılmaz, 2020, s. 318). Mali ödevlerle tekraren muhatap olan mükellefleri bu yöntemlere benzer yollarla rahatlatmak, vergilemedeki adalet ilkesinin de bir gereğidir.²³ Nitekim mezkûr sorunun yaşandığı bazı ülkelerde mükellefler arasında adaleti sağlamak amacıyla, kişilere verdikleri zekâtı vergi beyannamelerinde açıklama ve bunu ödeyecekleri vergi tutarından veya matrahından düşürme hakkı verilmektedir (Şebîr, 1996, s. 107; Şensoy, 2017, s. 722; Hannah, 2019, ss. 66-68).

Zekâtı vergiden düşürme tekniğini gelir ve sermaye vergisinde çalıştırmak mümkün olmakla birlikte tüketim vergisine uygulamak pratikte güç olduğu için tekniğin işlevselliği hakkında olumsuz bir yaklaşım sergilenebilir. Ancak tüketim vergisi zengin-fakir bütün vatandaşların mükellef tutulduğu bir vergi çeşidi olduğu için zekâtın bu vergiden düşürülmesi başka bir adaletsizliğe yol açacağından, tekniğin temel prensipleri itibariyle böyle bir işlem söz konusu değildir.

Vergilemede adaletin sağlanması için başka bir alternatif çözüm ise zekâtın devlet kayıtlarına geçirilmesi ve vergi mükellefine, ödediği zekât kadar *vergi iadesinin* yapılmasıdır. Bunun için devlet kontrolünde, hem tahsilat hem de harcamada fıkhi şartların gözetildiği bir zekât fonu oluşturulur. Vatandaşlar mükellef oldukları vergilerini usulüne uygun bir şekilde öderken zekâtlarını bu fona yatırır, sonrasında vergi dairesine başvurur ve yatırdıkları zekât kadar bir meblağı vergi iadesi şeklinde geri alırlar. Böylece zekât mükellefleri, hem şer’î ahkâma göre sorumluluklarını yerine getirmiş hem de mali ödevle tekraren sorumlu tutulma külfetinden kurtulmuş olurlar. Vergi iadesi eksenli bu teknik, vergi birliği açısından uygulanabilir, gerçekçi bir çözüm gibi görünmektedir. Ancak bu yöntemin, adaletsizliğe neden olmaması için sadece gelir ve/veya sermaye vergisine uygulanması gerekir. Aynı şekilde yapılacak iade, ödenen gelir ve/veya sermaye vergisinden fazla olmamalıdır.

²³ Vergi adaleti, vergi yükünün mükellefler arasında eşit bir şekilde dağıtılmasıdır. Bk.: Ata, 2001, s. 21, 31. Bu kavram her ne kadar kamu vergisi için geliştirilmişse de zekâtın vergi gibi toplumsal yarar sağlanmak üzere vatandaşın mal varlığından zorunlu bir çıkışı ifade etmesi, vergi adaleti kapsamına dâhil edilmesini gerektirmektedir. Fukahanın vatandaştan ek olarak vergi alınabilmesi için tekâlif-i şer’iyyenin yetersiz kalmasını şart koşmuş olması, bu ilişkilendirmeyi desteklemektedir.

SONUÇ

‘Uşûr, tarihi çok eskilere dayanan bir çeşit pazar ve gümrük vergisi olup, Hz. Ömer’in hilafeti döneminde müslüman tüccarlardan zekât kapsamında tahsil edilmeye başlanmıştır. Gayrimüslim tüccarlar da ‘uşûr ile mükellef tutulmuş olmakla birlikte onlardan daha yüksek oranda tahsilat yapılmıştır. Müslümanlardan ‘uşûrun dörtte biri oranında zekât alınırken, harbîlerden ‘uşûr, zimmîlerden ise uşûrun yarısı kadar vergi alınmıştır. Gayrimüslimlerden toplanan ‘uşûrlar cizye ve haraç hükmünde kabul edilerek kamu hizmetinde değerlendirilmiş, müslümanlardan tahsil edilenler ise zekât sarf yerlerine tahsis edilmiştir. Ancak her iki grupta ‘uşûr mükellefiyeti için zekât nisabı ölçüt olarak belirlenmiş ve aynı ödeme noktalarında kendilerinden tahsilatta bulunulmuştur. Bu ortak özelliklerinden mütevellid olarak her iki tahsilat çeşidi birbiriyle karıştırılabilmekte ve dahası ‘uşûrun zekât olarak alınması, verginin zekâta mahsubu şeklinde yanlış değerlendirilebilmektedir.

Mahiyeti ve tahsilat amacı esas alınarak bir tasnif yapılacak olsa ‘uşûrun harbîler için gümrük vergisi, zimmîler için ise güvenlik vergisi olduğunu söylemek mümkündür. Zira ‘uşûr harbîlerden İslam ülkesinde ticaret yapma fırsatının tanınması karşılığında mukâbele bi'l-misl olarak alınırken, zimmîlerden kendilerine sağlanan yol ve pazar güvenliği mukabilinde tahsil edilmiştir. Gayrimüslim tüccarların sorumlu tutulduğu bu verginin vaz'ı ve oranı tamamen dönemin siyasi ve ekonomik hususiyetleri doğrultusunda şekillenmiştir. Müslüman tüccarlardan ise zekât şartlarına uygun bir şekilde ‘uşûr tahsil edilmiştir. Ancak bu tahsilat, sağlanan yol güvenliğinin ücreti olmayıp, siyasi otoritenin zekât toplama hak ve sorumluluğunun bir neticesidir. Zekât dinî yükümlülüklerden olup, vücûbiyeti için devletin herhangi bir hizmet sunma şartı yoktur. Gayrimüslim tüccarlardan ‘uşûr vergisinin alındığı noktalarda zekât için de tahsil ortamı olduğundan siyasi irade müslüman tüccardan aynı isim altında zekât tahsilatını yapmıştır. Geçmişte ‘uşûr sistemi ile zekât toplanabildiğine göre günümüzde de vergi mekanizmasıyla zekâtın tahsil edilmesi teorik olarak mümkündür. Dinî referanslarla yönetilmeyen ülkelerde zekât mükellefleri aleyhinde gelişen vergi eşitsizliğini ortadan kaldırmak için zekâta elverişli, vergiye tabi gelir ve sermayenin bir kısmı zekât kapsamında tahsil edilebilir. Ancak bu yöntem, ülkemizdeki mevcut mevzuata göre vergi birliği ilkesine aykırı olduğundan pratikte pek mümkün görünmemektedir. Kanaatimizce vergi eşitsizliği, devletin kontrolünde bir zekât fonunun oluşturulması ve buraya yapılacak ödeme miktarınca vergi iadesinin sağlanması ile ortadan kaldırılabilir. Öte yandan vergi iadesi, yeni bir adaletsizliğe yol açmaması için bütün vatandaşların mükellef tutulduğu tüketim vergisine uygulanmamalı; sadece gelir ve sermaye vergisi üzerinden iade sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ata, A. Y. (2001). *Vergi Teorisi Açısından Bir Vergileme İlkesi Olarak Adalet İlkesinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aynî, E. M. B. M. b. A. (2000). *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (C. 1-13). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Bardakoğlu, A. (2017). Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalı? *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 940-956. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Baysa, H. (2015). *Kureyş Kervanları -Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticarî Hayat-*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bezzâzî, H. M. b. M. Ş. b. Y. el-Kerderî. (2009). *el-Fetâva'l-Bezzâziyye (el-Câmi'u'l-vecîz)* (C. 1-2). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Cevâd A. (2006). *el-Mufassâl fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (C. 1-10). b.y.: Avend-i Daniş.
- Çelikkaya, A. (2019). Verginin Tanımı, Amaçları, Tarihsel ve Teorik Gelişimi. İçinde İ. Sağbaş (Ed.), *Vergi Teorisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- DİA. (1996). Gümrük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 14, ss. 260-263). İstanbul: TDV Yayınları.
- Düzenli, P. (2007). *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvâları* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Düzenli, P. (2017). Vergi, Zekât Yerine Geçer mi? *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 635-642. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Ebû Dâvûd, S. b. E. b. İ. es-Sicistânî. (2009). *es-Sünen* (C. 1-7). b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye.
- Ebû 'Ubeyd, K. b. S. (1986). *Kitâbü'l-emvâl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Ebû Yûsuf, Y. b. İ. (ts.). *el-Harâc*. b.y.: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs.
- Erkal, M. (1991). Âşir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 7-8). İstanbul: TDV Yayınları.

- Erkal, M. (2009). *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Eskicioğlu, O. (1989). Modern Vergi Anlayışı ve Zekât. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 225-250.
- Fayda, M. (1981). Hz. Ömer ve Ticaret Malları Vergisi veya Uşûr. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 169-178.
- Habergetiren, Ö. F. (2015). *İslam Hukukunda Sermaye ve Sermaye Hareketleri*. İstanbul: Kitâbi Yayınları.
- Hannah, S. F. S. (2019). Müşkiletü tedâhuli'd-darîbeti me'a'z-zekâh ve vesâilu 'ilâcihâ fi'l-fıkhi'l-İslâmî. *Mecelletü'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve'l-buhûsi'l-ekâde-miyye*, (95), 51-82.
- Hattâb er-Ruaynî, E. A. Ş. M. b. M. b. A. (1992). *Mevâhibü'l-celîl fi şerhi Muhtasari Halîl* (C. 1-6). b.y.: Dâru'l-Fikr.
- Hattâbî, E. S. H. b. M. (1932). *Me'âlimu's-sünen*. Halep: Matba'atü'l-İlmiyye.
- Heyet. (2018). Meks. *Mu'cemu mustalahâti'l-'ulûmi'ş-şer'iyye* (C. 3). Riyad: Vizâratü'ş-Şuûni'l-İslâmiyye.
- İbn Âbidîn, M. E. b. Ö. b. A. (1966). *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (C. 1-6). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hacer el-Heytemî, E.-A. Ş. A. (1987). *ez-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâir* (C. 1-2). b.y.: Dâru'l-Fikr.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, E. 'A. M. b. E. B. (2021). *Ahkâmu ehli'z-zimme* (C. 1-2; Muhammed 'Azîz Şems, Ed.). Riyad: Dâru 'Atâ'ati'l-İlm.
- İbn Kudâme, E. M. M. A. b. A. el-Makdisî. (1969). *el-Mugnî* (C. 1-10). b.y.: Mektebetü'l-Kahire.
- İbn Manzûr, M. b. M. b. A. E. C. el-İfrikî. (1414h.). *Lisânü'l-'Arab* (C. 1-15). Beyrut: Dâru Sâder.
- İbn Müflih, Ş. M. el-Makdisî. (2003). *Kitâbü'l-furû'* (C. 1-12). Riyad: Müessesetu'r-Risâle.
- İbn Zenceveyh, E. A. H. b. M. b. K. (1986). *el-Emvâl* (C. 1-3). Suudi Arabistan:

Merkezu'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye.

İbnü'l-Esîr, M. E. M. b. M. el-Cezerî. (1979). *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser* (C. 1-5). Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye.

Kacı, T. (2013). *İslam Hukuk Düşüncesinde Mali Mükellefiyetler Açısından Nisap* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Kallek, C. (2003). Meks. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 583-588). Ankara: TDV Yayınları.

Karadâvî, Y. (1973). *Fıkhü'z-zekât* (C. 1-2). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Kâsânî, A. E. B. b. M. (1986). *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (C. 1-7). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Kaya, S. (2017). Fıkhî Açından Osmanlı'da Zekât Uygulamaları. *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 221-254. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Kayapınar, H. (2017). Günümüzde İdeal Bir Zekât Teşkilatı Nasıl Olmalı? *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 1076-1078. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Kenanoğlu, M. M. (2013). Vergi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, ss. 52-58). İstanbul: TDV Yayınları.

Kurtubî, E. A. M. b. A. (1964). *el-Câmi'u li-ahkâmi'l-Kur'ân* (C. 1-20). Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye.

Maçın, H. (2014). *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi* (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Mevsilî, A. b. M. b. M. M. E.-F. (1937). *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr* (C. 1-5). Kahire: Matba'atü'l-Halebî.

Muhammed İliş, E. A. el-Mısri. (t.y.). *Fethu'l-'aliyyi'l-mâlik fi'l-fetvâ 'alâ mezhebi'l-İmâm Mâlik* (C. 1-2). b.y.: Dâru'l-Ma'rife.

Mutlu, M. F. (2019). *İslam Hukukunda Vergi-Zekât İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Nevevî, E. Z. M. b. Y. b. Ş. (1392h.). *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim* (C. 1-18). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.

- Nevevî, E. Z. M. b. Y. b. Ş. (t.y.). *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (C. 1-20). b.y.: Dâru'l-Fikr.
- Öner, A. (2018). *Dört Halife Dönemi'nde Beytülmal* (Doktora Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Özdemir, A. (2013). Zekât ve Vergi Mükellefiyetinde Fırsat Eşitliği ve Adaletin Sağlanması. *EKEV Akademi Dergisi*, 17(56), 1-10.
- Ruhaybânî, M. es-Suyutî (1994). *Metâlibü ûli'n-nuhâ fi şerhi Ğâyeti'l-müntehâ* (C. 1-6). b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmî.
- Salâhuddîn, H. H. (2010). Darîbetü 'uşûri't-ticâre ve ârâü'l-'ulemâ fi ahkâmihâ ve mekâdirihâ. *Mecelletü surra men ra'â*, 6(20), 148-189.
- Serahsî, E. B. Ş. M. b. E. S. A. (1971). *Şerhu's-Siyeril-kebîr*. b.y.: eş-Şeriketü'ş-Şarikiyye li'l-İlânât.
- Serahsî, E. B. Ş. M. b. E. S. A. (1993). *el-Mebsût* (C. 1-30). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Şâfiî, E. A. M. b. İ. (1983). *el-Ümm* (C. 1-8). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Şebîr, M. O. (1996). ez-Zekâtü ve'd-darâibü fi'l-fikhi'l-İslâmî. *Mecelletü'ş-şerîati ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, 11(29), 57-119.
- Şensoy, N. (2017). Zekât Muhasebesi. *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, 711-728. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Şevkânî, M. b. A. b. M. (1993). *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'l-ahbâr* (C. 1-8). Mısır: Dâru'l-Hadîs.
- Tabakoğlu, A. (2007). Öşür (Osmanlılar). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 34, ss. 100-103). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2011). Tekâlîf. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 40, ss. 336-337). İstanbul: TDV Yayınları.
- Tuğ, S. (1963). *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yılmaz, İ. (2020). *Negatif Gelir Vergisi Özelinde Zekâtın Modern Vergi Teorisi ile Mukayesesi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Zeydân, A. (1982). *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'minîn fi dâri'l-İslâm*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

